

La necessitat de tenir un vessant terapèutic en un centre com Vil·la Joana¹

– Josep Mª Brun –

Psicòleg Clínic. Psicoterapeuta
Sabadell (Espanya)

D'entrada, m'agradaria felicitar al Centre Vil·la Joana per haver arribat en tan bona forma a tan propecta edat. Prova d'aquesta bona forma, és la seva capacitat de seguir creant -aquest cop, en forma de llibre-, també de ser capaços de convocar tant de públic per a la seva presentació, però alhora, i més important, per seguir incorporant professionals joves al seu projecte al què enriqueixen i aporten aquesta continuïtat. També, voldria agrair l'honor d'haver estat convidat a participar en el llibre i ara en la seva presentació sobre la història de Vil·la Joana. Em fa especial il·lusió, atès que ja fa vint anys que col·laborem plegats.

L'Enric Font, director del Centre d'Educació Especial Vil·la Joana, em va demanar que parlés a aquesta presentació sobre *La necessitat de tenir un vessant terapèutic en un centre com Vil·la Joana*. Vaig fer meu aquest suggeriment com a títol, tot i que com a títol no és res de l'altre món ni molt menys original. Malgrat això, la idea quedava clara. De fet, tan clara que, com tot allò que a un li sembla obvi, es fa més difícil d'explicar. Per poder prendre distància d'un tema del que n'hem parlat molt i poder pensar aquesta xerrada de manera més fresca, vaig defugir d'entrada rellegir coses ja escrites, fins i tot per mi, i fer l'intent de considerar-ho des del començament.

I, suposo que inevitablement, pensant-ho des del començament, vaig anar a espetegar a l'etimologia del concepte terà-

pia que, d'altra banda, és ben sabuda (deriva del verb grec *therapeuein*, que significa curar, atendre, pal·liar el dolor...). Però hi ha una segona hipòtesis etimològica més antiga, de la que en derivaria aquesta i que és menys coneguda. És tan antiga que ja la utilitza Homer al segle VIII abans de la nostra era. Ell fa servir la paraula *therapon* per designar l'escuder, el que ajuda al guerrer, el que condueix el seu carruatge, el que l'ajuda a posar-se l'armadura. No sé si, cas que Homer visqués en els nostres dies, en lloc de *therapon*, no l'anomenaria *jo auxiliar* o, si no li agradés el llenguatge psi, cosa comprensible, simplement en diria *el que acompanya...*

I em sembla una idea molt suggeridora. Perquè *qui sana, qui cuida, qui alleugereix el dolor de l'altre* denota algú que està per sobre i que ostenta el coneixement, la capacitat, el saber. Mentre que *qui acompanya* és qui està al costat i, d'alguna manera, al servei de l'altre. I trobo la combinació d'aquestes dues idees molt més adient al que jo entenc que és la feina del terapeuta o de qui fa la feina terapèutica... qui alleugereix el dolor i qui acompanya. No només parlem de calmar el dolor -mental, en el tema al que ens referim-, sinó també de fer-ho a través d'un *vincl*e relacional i d'acompanyament. L'idioma català ens permet en aquest cas fer jocs de paraules i que expressarien aquesta combinatòria entre *qui cura a i qui té cura de*. Intento recuperar aquestes idees més endavant.

Quan ens plantegem el fet d'haver d'argumentar la necessitat de tenir *també* una vessant terapèutica a un centre d'educació especial com ara Vil·la Joana, és que hi ha prèviament quelcom d'excloent en la qüestió. D'alguna manera, aquest treball conjunt i de col·laboració de dos apropaments complementaris, o que haurien de ser complementaris, l'educatiu o pedagògic i el terapèutic o clínic, està posat en dubte.

Alberto Lasa es lamentava de que avui dia "educació i tractament, pedagogia i psicoteràpia van perdent el seu caràcter complementari -tot i que com a tal han estat emprades en molts indrets", empeses ara a l'enfrontament teòric i emocional. I Juan Manzano, en relació als trastorns d'aprenentatge i als seus possibles abordatges, ja ens advertia de que "l'ús exclusiu d'un o altre d'aquests models comporta un risc d'unilateralitat i, en conseqüència, d'una *monoresposta* educativa o terapèutica". Ens preguntem... comprendre per a què: per a cuidar, per a ensenyar, per a educar, per a tractar?

Al meu entendre, presentar la relació entre els dos apropaments com a oposats quan estem parlant de persones amb trastorn mental, marcant una espècie de frontera entre *el que és educable* i *el que és curable*, només respon a la prioritització de l'abordatge en qüestió i l'oblit de l'agent principal a qui va destinat. Aquest plantejament excloent o d'abordatges parcials i parcel·lats deixa de banda una visió més

¹ Conferència impartida per l'autor a la presentació del llibre de l'Ed. Graó (2014) *El treball en Salut mental en un CEE. Un enfocament terapèutic-educatiu. Cent anys de Vil·la Joana*, a l'Associació de Mestres Rosa Sensat, a Barcelona, el 29 de gener de l'any 2024.

global, i per tant més real, de l'infant a qui va destinat. I m'atreuria a dir que deixa de banda l'infant en si mateix a major glòria de l'abordatge escollit.

Qualsevol tipus d'intervenció ha d'estar necessàriament lligada a aquell qui la rebrà. Aquesta indicació, que sembla de calaix, pot portar a equívocs, i de fet els porta com veiem, i ens obliga a precisar que la intervenció ha d'estar lligada sobretot a la *persona* que la rebrà, no només al *trastorn* -o a la dificultat- que la rebrà.

Per tant, d'una banda, ens hauria de remetre a la idea de *singularitat*, allunyada de la idea d'intervenció uniforme o a partir dels símptomes, de la conducta o dels algoritmes i propera i dedicada a pensar exclusivament en la persona individual i única que tenim al davant. Dit d'una altra manera, hem de *conèixer* a la persona amb la que hem d'intervenir, a la que hem de tractar, no només veure o saber o creure saber el que ens mostra la seva conducta. I conèixer requereix temps, disponibilitat, observar, ser-hi...

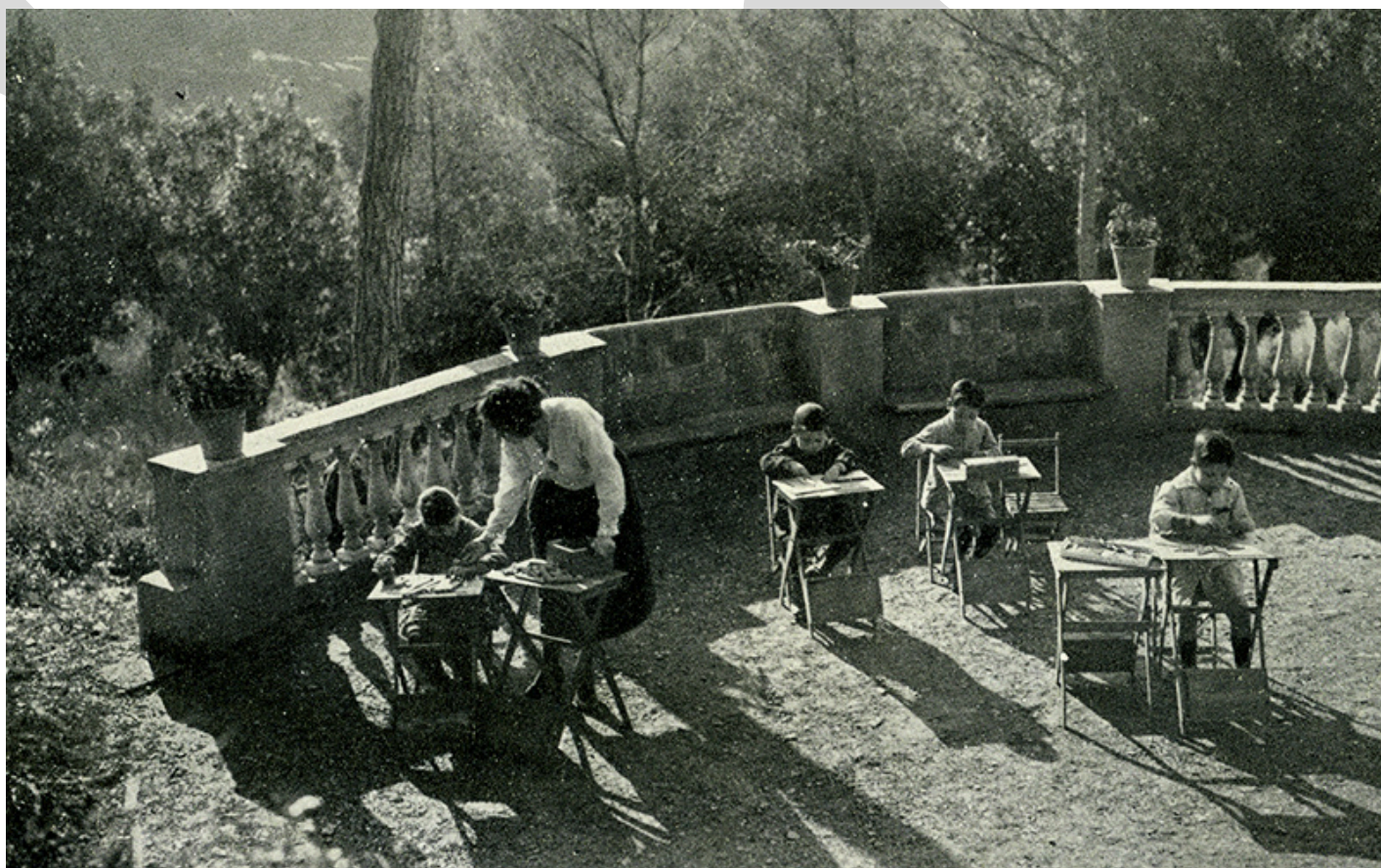
En el millor dels casos, i aquest és l'objectiu, això ens portarà a la *comprensió* de l'altre, del seu món mental, emocional i relacional, de les seves pors, dels seus interessos, d'allò que l'emociona o que el neguiteja, tot allò que ens permetrà entendre'l. És evident per a mi que això comporta un doble valor terapèutic: d'una banda, ens possibilita realitzar actuacions més adequades a la persona a la que atenem, saber millor com actuar; de l'altra, l'inqüestionable valor terapèutic que ens aporta a les persones el sentir-nos enteses. I en aquest cas, cobra tot el sentit perquè es tracta de persones que són -o com a mínim se senten- molt poc compreses. Recordo sentir expressar a Júlia Coromines la màxima de que el que més embogeix a una persona és el no sentir-se entesa. I hi estic d'acord.

Qui són aquestes persones tan incompreses? Deia abans que qualsevol tipus d'intervenció ha d'estar necessàriament lligada a aquell que la rebrà. El Centre d'Educació Especial Vil·la Joana dona atenció a infants i adolescents que presenten trastorns mentals greus. Aquesta

gravetat es manifesta en la intensitat, en la freqüència, en la dificultat de vinculació, en la dificultat de sentir-se consolats o de buscar i acceptar ajuda, de comunicar, de relacionar-se, entre d'altres dificultats; també en la dificultat d'aprendre.

Recollint les reflexions d'autors com Wilfred Bion, Daniel Stern o Peter Fonagy, tots els éssers humans naixem amb el desig innat de conèixer, tant de nosaltres mateixos com dels altres, i d'aprendre coses noves. També naixem amb la necessitat d'una vinculació afectiva adequada i segura amb l'entorn cuidador per poder tenir un desenvolupament sa. Una vinculació amb la persona significativa que tingui cura del nadó i amb la que s'estableix i desenvolupa una interacció de dependència, de pertinença, seguretat i confiança mútues, mitjançant la qual el nadó va regulant progressivament la por i... la curiositat.

La figura d'aferrament segur representa per al nadó la seguretat bàsica essencial per poder explorar i, per tant, per aprendre. L'absència de la vinculació d'afer-

Inicis de l'escola d'Educació Especial Vil·la Joana. Fotografia del MUHBA Vil·la Joana i disponible a <https://www.barcelona.cat/museuhistoria/ca/patrimonis/muhba-villa-joana/43-de-mas-escola-educar-barcelona>

rament segur pot inhibir el desig i la capacitat exploratòria del bebè i, en conseqüència, la d'aprendre. Com aprèn l'infant també vol dir com interioritza el món extern i com es relaciona amb ell. El fet d'aprendre, en si mateix, genera respostes emocionals, posicio-naments i potencials reticències o defenses. A l'hora d'aprendre, es posen en joc molts elements que van més enllà dels cognitius.

Estem parlant d'un desenvolupament sa, on el desig innat d'aprendre es pot desenvolupar des del vincle afectiu adequat. Però també ens estem referint a infants en els que aquest desig de conèixer sembla inexistent, inhibit o, directament, rebutjat. Sigui per una inconsciència o un desinterès total del que queda fora d'ells, sigui per una intolerància extrema a la frustració, sigui per una por irracional al que ve de fora o no es controla o sigui per un insuportable dolor mental a l'hora de donar significat a l'experiència emocional, aquests infants no només són reticents a aprendre, sinó que ataquen tot allò que vinculi i doni significat: el pensament, el coneixement, l'aprenentatge.

Aquesta gravetat de la que parlem es caracteritza per la interferència en totes i cada una de les activitats de la persona, a la que afecta de manera massiva; té un caràcter constant. No es presenta el trastorn a estones, sinó que tenyeix totes les activitats de la persona. Aquesta característica no implica que no puguin haver-hi canvis ni millores ni aspectes de la personalitat més preservats. Dit d'una altra manera, els usuaris del Centre Vil·la Joana no només necessiten ajuda per aprendre, sinó també per viure; no només necessiten ajut durant l'horari escolar, sinó també durant tot l'horari vital.

Són infants als quals els ajuts escolars ordinaris els hi han estat insuficients. Però també infants que no en tenen prou amb una psicoteràpia. Necessiten alguna cosa més. La mateixa doctora Coromines, parlant de l'infant autista, deia que *pot millorar evidentment amb una psicoteràpia, però és indispensable que visqui un ambient terapèutic tant a casa com al col·legi o a la guarderia*, significat la seva necessitat de trobar a tots els espais de la seva vida mesures i actuacions terapèutiques. Podem fer extensives aquestes paraules respecte als

alumnes, pacients, usuaris de l'Escola Especial Vil·la Joana.

Però és evident que quan parlem d'ambient terapèutic no parlem d'una suma permanent de teràpies, una darrera de l'altra, sinó d'una altra cosa. *La institució no hauria de ser una suma de teràpies, sinó un marc terapèutic en si mateix*. Si utilitzem la paraula *tractament* com a sinònim de teràpia, podem dir que aquest marc terapèutic del que parlem faria referència al *tracte*. Allò terapèutic no només esdevé de la teràpia (del *tractament*), sinó que també pot produir-se i es produeix a partir d'un *tracte* adequat. I és aquest tracte adequat el que és inherent a un centre com Vil·la Joana.

La institució terapèutica pot ser definida, en paraules de Joan Coderch com "el conjunt de mesures adoptades en el tracte quotidià amb un malalt per tal de millorar i promoure la seva salut mental". La finalitat terapèutica d'una institució no radica en ser tan sols un lloc on s'imparteixen aprenentatges o tractaments específics, sinó un lloc que ofereix també un tracte terapèutic adequat que hauria d'aspirar a abastar tots els moments de la vida dels seus usuaris dins del propi centre. Tots els moments de la vida de l'infant semblen necessitar comprensió, contenció i respostes ajustades.

I aquí és on recupero les idees sobre les que reflexionava al començament entorn de l'etimologia de les paraules teràpia i terapèutic. Per a aconseguir aquest tracte adequat, necessitem a qui entén i a qui acompanya. O potser caldria dir que necessitem que qui entén, acompanyi i que qui acompanya, entengui. I en casos de tal magnitud, necessitem una institució que vulgui entendre i que vulgui acompanyar. Només així podrà ser terapèutica. Amb alumnes que es col·loquen d'una manera tan oposada i peculiar davant de l'aprenentatge, allò terapèutic -previ i indispensable- és entendre'ls i acompanyar-los en aquestes dificultats per posar-los en disposició d'aprendre.

Afortunadament, tota aquesta dinàmica no es duu a terme ni a través de conceptes ni de màquines, sinó mitjançant persones. L'educador d'una escola com Vil·la Joana treballa de manera directa i convivencial amb l'infant i això li aporta conèixer-lo millor, però també -i inevitablement- l'estar sotmès a tot allò que la relació implica, per a les coses bones i per a les que no ho són tant.

La convivència amb aquests infants d'històries doloroses, de gran labilitat emocional, que sovint no dialoguen, que a ve-

Alumnes del centre Vil·la Joana asseguts al pati davant la façana del col·legi. Foto: Francesc Ribera Colomer, 1930-1936. Disponible a <https://barcelodona.blogspot.com/2017/11/catalunya-una-societat-respectuosa-i.html>

gades sembla que no t'escolten o que no et senten, que no s'expliquen o que ho fan sense aparent sentit, que s'entesten en repeticions, que apareixen incapaços davant de les novetats o els canvis i semblen rebutjar-te o ignorar-te, que no es deixen ajudar, que produeixen un buit mental a qui està amb ells, ve acompanyada -per la seva falta de capacitat d'integrar i d'interioritzar- d'una projecció massiva de sentiments *no digerits* que recauen i colpegen a la persona que els acompanya.

I tot això pot generar en qui ho rep sentiments d'ignorància, d'impotència, de no saber què fer, de ràbia; també, altres vegades, el pot fer sentir que sembla que sigui imprescindible per a ells i sentir l'ofec de la responsabilitat o sentir que l'estan manipulant, sentir-se poc gratificat... I no estem parlant de que això sigui el resultat de la poca experiència o de la poca expertesa del professional, sinó de la intensitat de la projecció. Tot aquest tràfec emocional produeix un fort desgast i cansament, en el que la desesperança i el desànim davant del que sembla un constant anar endavant i endarrere no hi deixa de ser present.

Poder ser terapèutics amb ells en la línia del que parlàvem, implica necessàriament poder mantenir l'esperança, la confiança, la constància i el desig que l'infant ha perdut. I per poder-ho fer, necessitem poder entendre el que senten aquests infants, però també el que ens fan sentir i alhora poder ser acompanyats en aquesta -sovint complicada- tasca. D'això es deriva la necessitat, més que la importància, d'una banda de treballar en equip i de ser ajudat de manera sistemàtica en la comprensió del que fa i sent l'infant, però alhora, de l'altra, del que ens fa sentir i ens fa fer. Al meu entendre, la institució terapèutica ha de vetllar pels seus usuaris, el que resulta una obvietat, però també ha de tenir cura dels seus professionals.

Si m'he explicat bé, he deixat clar que per mi la necessitat terapèutica d'un centre com Vil·la Joana té tres branques: envers els usuaris, envers els professionals i envers el mateix marc en el què hi conviuen.

Aquesta visió terapèutica que acompanya i complementa el saber pedagògic i les eines d'aprenentatge i que es basa en la comprensió, al meu entendre, no és que sigui necessària, sinó que és consubstancial. Per rescatar el pensament i poder ensenyar ens cal, com deia abans, el que entén i el que acompanya, necessitem una institució que vulgui entendre i que vulgui acompanyar.

I aquest és el cas del centenari Centre d'Educació Especial Vil·la Joana.

Moltes gràcies per la vostra atenció.